

वनस्पति परिचय

कुरिलो

■ हरिराज न्यौपाने

वनस्पतिक परिवार (Family) : *Liliaceae*

वनस्पतिक नाम : *Asparagus racemosus* र *A. officinalis*

स्थानीय नाम: कुरिलो, सतावरी

परिचय

‘कुरिलो’ लसुन परिवारको वनस्पति हो। यो लहरा जस्तो देखिने धेरै हाँगा हुने र बोटै भरी मसिना काँठाहरू हुने झाडीदार विरुवा हो। यसका हाँगामा एक इन्च जति लामा एकै भुष्पामा २-६ ओटा मसिना सल्लाका पात जस्तै हरिया पातहरू हुन्छन्। यो नेपालको तराइ देखि मध्यपहाडी भू-भाग अर्थात समुद्र सतहदेखि १८०० मी. सम्मको उँचाइमा पाइन्छ। यसलाई तराई भू-भागमा सतावरी भनिन्छ भने पहाडी खण्डमा कुरिलो भनेर चिनिन्छ।

पात: यसका पातहरू ज्यादै साना हुन्छन्।

फूल: यसको फूल सेतो रङ्गको हुन्छ जुन श्रावण-भाद्र (जुलाई-अगस्त) महिनामा स-साना भुष्पामा फुल्दछ र यो बास्नादार हुन्छ।

फल: यसको फल केराउका दाना जस्ता आकारको हुन्छ। यी दानाहरू कलिलोमा हरियो र छिप्पिएपछि राता हुँदै जान्छन्। यसको फल भाद्रदेखि नै सुरु हुन्छ।

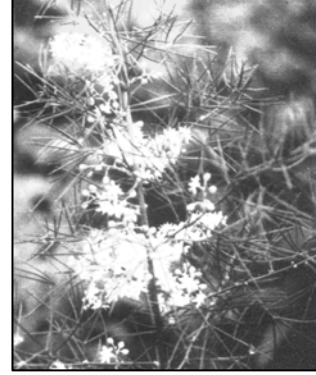
जरा: जराको रङ सेतो तथा फुस्रो खालको हुन्छ। यसका जराहरू सखरखण्ड जस्तै दुबै तिर चुच्चो परेका र बीचको भाग मोटो हुन्छ जुन एउटै बोटमा धेरै हुन्छन्।

उपयोगी भाग: जरा र नयाँ मुना

औषधीय गुण: शक्तिवर्धक, सुत्केरी महिलाको दुध बढी आउन मद्दत गर्ने, वीर्य बढाउने, गर्भस्राव हुनबाट बचाउने, बाथनाशक, रक्तपित्त र मस्तिष्क सम्बन्धी रोगको निमित्त राम्रो मानिन्छ। त्यस्तै गरेर पेट दुख्ने, मासी पर्ने, स्वर बस्ने, रातमा आँखा नदेख्ने, मृगौला र कलेजो लगायत पिसाब सम्बन्धी रोगहरूमा पनि उपयोगी मानिन्छ।

हावापानी र माटो

यो जङ्गलमा पाइने प्रजाति भए तापनि यसको खेती गर्न सकिन्छ। यसको खेती तराईदेखि लिएर पहाडी भू-भागसम्म गर्न सकिन्छ। यसको अर्थ यसले गरम र जाडो दुबै मौसम सहन गर्न सक्दछ। यसको लागि गहिरो, खुकुलो बलौटे माटो जसको पीएच (pH) ६-६.७ छ सो नै उपयुक्त हुन्छ।^{१५}

कुरिलो

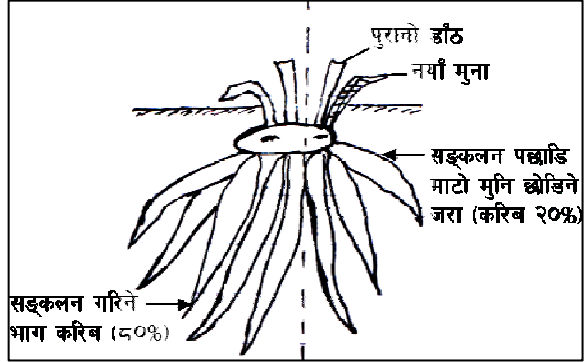
खेती गर्ने तरिका

विरुवा उत्पादन: यसको खेती बीउबाट वा पुराना जरा सारेर पनि गर्न सकिन्छ । यसको फल मङ्सिर-पुस (नोभेम्बर-जनवरी) मा पाक्दछ, जुन चराहरूले खाने गर्दछन् । समयमा बीउ सङ्कलन गर्नु पर्दछ । यसरी सङ्कलन गरेको बीउलाई एक दुई दिन छाँयामा राखेर मिच्चै पानीमा धुनु पर्छ । बीउका काला दानाहरूलाई एक हप्ता जति घाममा सुकाउनु पर्छ । यस्तो बीउको उम्रने क्षमता बढीमा १ वर्ष सम्म हुन्छ । नर्सरी ब्याडमा जमाउनु अघि २-३ दिन पानीमा भिजाएर राख्नुपर्छ । माघ-फागुनको समयमा ब्याडमा जमाउनु पर्दछ र पराल वा छ्वालीको छापो दिनु पर्दछ, तर उच्च पहाडी क्षेत्रमा भने चैत्र-वैशाखसम्म पनि जमाउन सकिन्छ । बीउ जमाएको करिब एक महिनामा उम्रिन्छ र उम्रने प्रतिशत करिब ७०% हुन्छ^{१६} । चैत-वैशाखको समयमा जराहरूलाई गोबरमा ढड्याएर पनि विरुवा उत्पादन गर्न सकिन्छ^{१७} ।

वृक्षारोपण: नर्सरी ब्याडमा यसका बेर्नाहरू जब १५-२५ से.मी. अग्ला हुन्छन् तब यी विरुवाहरूलाई दुई-दुई हात (४५-६० से.मी.) को फरकमा खनजोत गरी तयारी गरिएको जमिनमा खाल्टो खनी जेठको अन्तिम हप्तादेखि साउन महिनासम्ममा सार्नु पर्दछ । एउटा बोटमा धेरै टुसाहरू आएका हुन्छन्, ती टुसा सहितका जराहरू छुट्याइ नर्सरी ब्याडमा रोप्न सकिन्छ वा सिधै फिल्डमा पनि सार्न सकिन्छ । तर टुसा सार्नुभन्दा अघि २४ घण्टा गोबरको भोलमा डुबाएमा राम्रो नतिजा दिने कुरा किसानहरू बताउँछन् । एक लाइनदेखि अर्को लाइनको दूरी १.५-२ मी. हुनु आवश्यक छ । यस हिसाबले वृक्षारोपण गर्दा ४००-५०० ग्राम बीउ प्रति रोपनी आवश्यक पर्दछ । बेर्ना रोपेको करिब ४-५ महिना पछाडि नयाँ कलिलो मुना पलाउँछ । यस अवस्थामा नाइट्रोजन ५ के.जी., फोस्फोरस २.५ के.जी. र पोटास ५ के.जी. मल प्रति रोपनीको दरले राख्नु पर्दछ । गोडमेल समय-समयमा गर्दै जानु पर्छ ।

बाली सङ्कलन

वृक्षारोपण गरेको दुई वर्ष पूरा भएपछि यसका जराहरू सङ्कलनको लागि तयार हुन्छन् । यसका जराहरूको सङ्कलन गर्ने उचित समय पुस-फागुन (अक्टोबर - मार्च) महिनासम्म हो । जरा सङ्कलन गर्दा चित्रमा देखाए भै प्रत्येक बोटमा २-३ जराहरू (करिब २०%) छोडेर अरु जराहरू निकाल्नु पर्दछ । सङ्कलन गरेर छाडिएका जराहरूलाई राम्रोसँग माटोले पुरिदिनु पर्दछ । यसरी छोडिएका जराहरूले गर्दा बोट पनि सुक्दैन र आगामी उत्पादन पनि धेरै लिन सकिन्छ । जरा सङ्कलन गर्दा परिपक्व मात्र भिक्नु पर्दछ ।

प्रशोधन

यसरी सङ्कलन गरिएका जराहरूलाई राम्रोसँग केलाई पानीले धोएर सफा पार्नु पर्दछ । त्यसपछि यसलाई ठूलो भाँडोमा राखेर थोरै पानी राखी वफाउनु पर्दछ । वफाएका जराहरूबाट भित्रका नसा/धर्सा तानेर र बाहिरका पातला बोक्रा हटाएर राम्रोसँग सुकाउनु पर्दछ । यसरी सुकाइएका

जराहरू सेता र सफा देखिन्छन् । खेती गर्दा प्रति हेक्टर ३००० के.जी. सम्म जरा उत्पादन गर्न सकिन्छ ।

भण्डारण

यसरी राम्रोसँग सुकाएपछि ओभानो भाँडोमा बिको बन्द गरी भण्डारण गर्नुपर्दछ ।

बजार मूल्य : रु ६०-१०० प्रति के.जी.(सुकाइएको जराको लागि)

राजस्व : रु २ प्रति के.जी

उपयोग

कुरिलोको मुना तरकारीको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ । स्तरीय होटलहरूमा कुरिलोको सुप नेपाल भित्र मात्र नभएर विश्वका धेरैजसो मुलुकमा लोकप्रिय रहेको छ । यसको जरा तीतो हुन्छ, जुन पेट दुखा प्रयोग गर्न सकिन्छ साथै शक्तिवर्धक हुन्छ । आँउ, ट्युमर, रगत र आँखाका रोग, घाँटीको समस्या, धनुषङ्कार, कुष्ठरोग, रतन्धो आदि रोगहरूमा प्रयोग गरिन्छ भने कलेजो, मृगौला तथा पिसाब सम्बन्धी रोगहरूमा पनि प्रयोग गर्न लाभदायक हुन्छ ।

रासायनिक गुण

डाइस्याच्वाराइडेस, डि.-ग्लुकोज, डि.- राम्नोज, डि.-मोनो पाइरानोज जस्ता रासायनिक गुणहरू जरामा पाइन्छ^{१८} ।

(लेखक फरेष्टएक्सनमा कार्यरत हुनुहुन्छ ।)

सिलोसँगालो

- ज्ञा संसारका सबै महादेशमा पाउन सकिने एकमात्र वनस्पति 'दुबो' (*Cynodon dactylon*) हो ।
- द्वा 'अमला' पर्सियन भाषाबाट आएको शब्द हो ।
- घा नेपालमा कुल भू-भागको ३७.४% वन जङ्गल भएको अनुमान छ । विकास क्षेत्र मध्ये सबैभन्दा बढी मध्य पश्चिम (३०%) र भौगोलिक क्षेत्र मध्ये "मध्य पहाडी क्षेत्रमा" (३३%) वन जङ्गल रहेको छ ।
- द्वा नेपालको कुल इन्धन खपत मध्ये ९४% परम्परागत स्रोतबाट प्राप्त हुन्छ । जसमध्ये ८३.७% वनजङ्गलबाट, ५.२% कृषिबाट, १.६% गुडूठाबाट र बाँकी ६% अन्य स्रोतबाट आउँछ । बिजुलीबाट मात्र ०.५% आवश्यकता पूरा हुने गरेको छ ।
- छा वैज्ञानिकहरूले पत्ता लगाएअनुसार रुखहरूले वायुमण्डलमा रहेका धुलोका कणहरू सोस्न सक्छन् । प्रति हेक्टरमा रहेका 'सल्ला' र 'बीच' प्रजातिका रुखहरूले वर्षेनी क्रमशः ३६ र ३८ टन धुलोका कणहरू सोस्न सक्छन् ।
- टा यस संसारबाट 'मसला' (*Eucalyptus*) जातको रुख लोप भयो भने 'कोला' (*Koola*) नामक स्तनधारी जन्तु पनि लोप हुन्छ ।
- ठा वाघको गर्भधारणकाल १०५ दिन, गैडाको १८ महिना, हात्तीको २२ महिना, छुचुन्द्रोको ४४ दिन, र खरायोको ३७ दिन हुन्छ ।